

Befolkningsforhold i Thy

– under Kejserkrigen 1627-29

af Flemming Nielsen

Krige og de begivenheder, de medfører, kan somme tider afsætte kildemateriale, der kan gøre det muligt at kortlægge det civile samfund, som en fjern eftertid ellers kan have svært ved at finde kilder til. Denne artikel viser et eksempel på det: Kejserkrigen 1627-1629 har efterladt spor til Thys befolkningshistorie.

En besættelse af et land i krig er altid en alvorlig og ulykkelig sag. Som regel har det medført utallige lidelser for den befolkning, der har været udsat for en fremmed magts overgreb. For senere tiders historikere danner krige og deres følger imidlertid kildemateriale, der rummer historier, vi ellers ikke kunne fortælle. Mange af disse historier rummer elementer af spænding, heroisme, forræderi og dramatik, der kan gøre historiefortælling til en farverig disciplin.

Men i enkelte tilfælde dukker materiale op som følge af besættelser, som ikke kun fortæller om dramatiske begivenheder og ulykker. Vi kan af og til være så heldige, at der findes kildemateriale, som kan fortælle om almindelige menneskers grundlæggende levevilkår i perioder, hvor der ellers ikke er meget kildemateriale om bønder og husmænd og deres familier i dele af landet, der ellers var afsides liggende, og som statsmagten derfor ikke nødvendigvis har ligget inde med meget skriftligt materiale om. Dette handler om, hvad en besættelsesmagt har efterladt sig af arkivmateriale om Thy, og hvad det kildemateriale kan sige om befolkningsforholdene, da det blev til i 1627-1629.

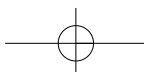
Krigen og besættelsen

En dag i oktober 1627 rykkede en større hær-

styrke over tangen ved Agger for at besætte Thy og Vendsyssel. Det var kejserlige, tyske tropper under kommando af hertug Franz Albrecht af Sachsen-Lauenburg. Han var oberst over to rytterregimenter og et fodfolksregiment, som indgik i en hær, samlet af den berømte og berygtede feltmarskal Albrecht von Wallenstein. Forud var gået en kaotisk periode, der fulgte i kølvandet på Christian IVs og hans troppers nederlag ved Lutter am Barenberg i 1626 (til en anden berømt feltherre, Johan van Tilly). Efter den danske konges nederlag rykkede de kejserlige tropper nordpå for at forfølge sejren og den flygtende fjende. I løbet af et års tid havde de nedkæmpet enhver modstand og besatte Holsten, Slesvig og Jylland.

Der kan skrives meget om de dramatiske hændelser i den del Kejserkrigen, som vi kalder den, der ramte Jylland, herunder Thy og Vendsyssel. Christian IVs indblanding i 30-årskrigen skulle blive til stor ulykke for Danmark og dannede indledningen til en lang nedgangsperiode for landet.

Men i denne sammenhæng skal blot anføres nogle få forhold: Det var meningen i foråret og sommeren 1627, at den danske konges tropper under kronprinsen, den udvalgte prins Christian, skulle forsøge at etablere et forsvar, så man i hvert fald kunne

holde landet nord for Limfjorden, men kvaliteten af tropperne kunne slet ikke leve op til forventningerne. Kongens lejetropper plyndrede, røvede, brændte, voldtog og myrdede under deres tilbagetog op gennem landet, og kronprinsen, der skulle organisere forsvaret af Thy og Vendsyssel væltede eller faldt af en vogn i nærheden af Thisted, hvorefter han over Torup Strand sejledes bort til Bohuslen i stor hast. Det er uvist, hvordan kronprinsen kom til skade, men i en artikel i Jyske Samlinger antyder C. Klitgaard, at han kunne have været beruset (Klitgaard, C.: Noget om Kejserkrigen, Jyske Samlinger 1908).

Den manglende disciplin hos tropperne medførte, at der stort set ikke blev gjort modstand under tilbagetoget, og landbefolkningen i Jylland kunne næsten hilse de kejserlige tropper velkommen, da de opførte sig noget bedre end de kongelige. Det gav sig bl.a. udslag i Vendsyssel, hvor befolkningen i form af Kær herreds bondeopbud direkte forhindrede den danske konges styrker i at komme over Limfjorden ved Aalborg, således at de blev fanget syd for fjorden og efter en kort kamp ved Rørdal, lige øst for Aalborg, måtte overgive sig.

Forventningen i Vendsyssel var, at de kejserlige tropper ville være mere disciplinerede end de kongelige. I Thy var man måske mere desillusionerede. Hvis det var tilfældet, fik begge parter for så vidt ret: I Vendsyssel indkvarteredes i første omgang et rytterregiment og et fodfolksregiment, som efter tidens forhold opførte sig rimeligt. Men i Thy måtte befolkningen underholde et relativt nyhvervet rytterregiment, der fortrinsvis bestod af franske eller vallonske ryttere under oberstløjtnant Jean de Bousmard, og disse ryttere opførte sig mere tøjlesløst.

Det må derfor have været en stor lettelse, da de efter noget tid blev beordret til at drage til Holsten for at deltage i belejringen af den

danske konges fæstninger ved Elben, Krempe og Glückstadt. I deres sted kom dele af de to regimenter, der ellers var indkvarteret i Vendsyssel, og de var som nævnt knap så røveriske og rå, selvom alting tyder på, at det var slem nok alligevel.

Man kan læse meget mere om dette i forskellige artikler og bøger. Her vil jeg særlig fremhæve den biografi, som den tyske historiker Julius Krebs skrev om Melchior von Hatzfeldt: »Aus dem Leben des kaiserlichen Feldmarschalls Grafen Melchior von Hatzfeldt«, udgivet i 1910. Melchior von Hatzfeldt var næstkommanderende (oberstløjtnant og stabchef) over de tre regimenter, som Hertug Franz Albrecht af Sachsen-Lauenburg var oberst over. Da Franz Albrecht det meste af besættelsen befandt sig andre steder i Nord-europa, var det i praksis von Hatzfeldt, der førte kommandoen under hele besættelsesperioden. Han var tilsyneladende en dygtig administrator, og han har efterladt sig et fint arkiv, som særligt vedrørende besættelsen af Nordjylland indeholder interessante oplysninger. Arkivet befinder sig i familien von Hatzfeldts besiddelse, men de dele, der omhandler den periode, Nordjylland var besat, er mikrofotograferet, og det er mikrofilmene, der er brugt i det efterfølgende.¹

På forbilledlig vis har Julius Krebs i biografien udnyttet det omfangsrige arkivmateriale. Men da hans ærinde naturligvis var bredere end blot den korte periode i von Hatzfeldts liv, som gik med at være i Nordjylland, nemlig de omkring 19 måneder, som besættelsen varede, er der dele af kildematerialet, som han kun har udnyttet forholdsvis sparsomt. Alligevel fylder den del af biografien, der omhandler perioden 1627-1629, hvor Nordjylland var besat, ganske meget. Et fyldigt referat heraf er udarbejdet af både Carl Klitgaard i Vendsysselske Årbøger 1942 og af Villads Christensen i Samlinger til Jysk Historie og

Melchior von Hatzfeldt var i 1627-29 oberstløjtnant og regimentschef for det ene af de rytterregimenter, der sammen med et fodfolksregiment besatte Thy og Vendsyssel. I praksis var han, som stabschef for hele hærstyrken, øverstkommanderende, fordi hans foresatte oberst, hertug Franz Albrecht af Sachsen-Lauenburg, det meste af perioden var fraværende.

Portrættet her er gengivet efter et stik, der er trykt i biografien om von Hatzfeldt.

Topografi 1914-16, og der henvises derfor til disse for en uddybende beretning.

En del af det materiale, som Krebs lod ligge, udgjordes af nogle af de akter og bilag, som havde at gøre med den administration af Vendsyssel, Han herrederne og Thy, som besættelsestropperne var nødt til at iværksætte. Meningen med at tropperne skulle besætte landsdelen var, ud over det rent militære formål, nemlig, at de dyre lejetropper skulle forsynes af de landsdele, de havde fået tildelt som kvarterområder. Under normale forhold

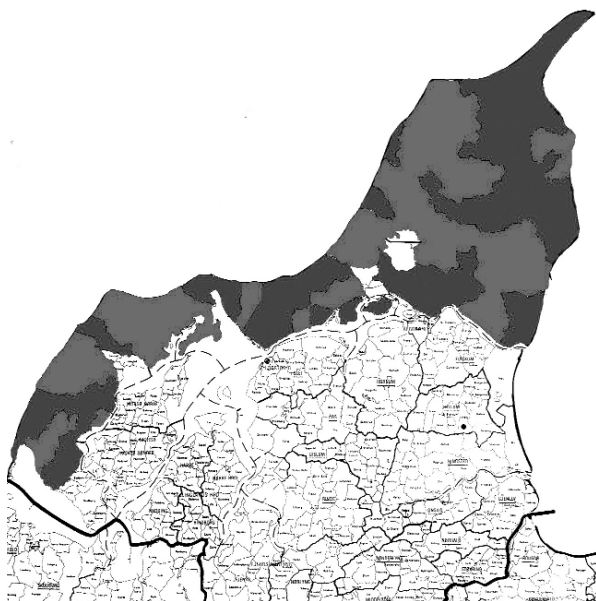
under 30-årskrigen blev en by sat til at underholde et regiment ryttere eller soldater med alt, hvad det indebar af løn i penge, som byens borgere så skulle skaffe, og i form af foder og forplejning til soldater og heste. Men der var ingen byer i Nordjylland nord for Limfjorden, der var store nok. Thisted var en lille handelsby, som Melchior von Hatzfeldt fik udlagt som en del af sit indtægtsgrundlag, men som slet ikke kunne underholde en stor mængde soldater. Det samme gjaldt Hjørring i Vendsyssel, som blev udlagt som en del af et enkelt kompagni rytteres livsgrundlag, Sæby, der blev udlagt som en del af oberstløjtnant Johan van Montoyas område (Montoya kommanderede fodfolksregimentet og residerede på Sæbygaard), og Skagen, der førte en lidt omtumlet tilværelse, men som ingen rigtig syntes, det var værd at have. Den eneste by i området, der kunne underholde et regiment, var Aalborg, som oberst Pietro Ferrari og hans folk besatte under det meste af besættelsen.

Når der ikke var en by til at udgøre det administrative centrum for troppernes forplejning, måtte man altså finde ud af en måde at kortlægge sit landområde på, så man kunne udnytte de landbrugsmæssige ressourcer, der var til stede, på den mest givtige måde. Derfor var et stort detaillkendskab til området og dets befolkning nødvendigt. De enkelte adelige godsejere og deres fuldmægtige på godserne havde naturligvis et sådant kendskab til deres eget gods, men de fleste godsejere var flygtet, så de fremmede tropper måtte gøre sig landet nyttigt ud fra det kendskab, de med hjælp af lokalbefolkningen kunne skabe. Meget af den information, som tropperne indhentede, er bevaret i Melchior von Hatzfeldts efterladte papirer, hvor vi kan finde oplysningerne i dag.

Kildematerialet

En meget stor del af de papirer, som Melchior

von Hatzfeldt har efterladt sig fra perioden i Nordjylland, udgøres af brevvekslinger med hans underordnede og overordnede, og mange af dem handler naturligvis mest om militære forhold og forhold omkring regimenternes bevæbning og vedligehold. Men der er mange breve, der omhandler besættelsesmagts forhold til civilbefolkningen og fortæller om, hvordan udplyndringen af området foregik. Der er så meget at uddrage af det materiale, at det vil føre alt for vidt at tage det hele med her, og desuden (desværre for Thy) omhandler det fortrinsvis forholdene i Vendsyssel, som von Hatzfeldt og hans oberst, Franz Albrecht, opholdt sig mest i. Der er i alt omkring 650 dokumenter af varierende længde, der stammer

Kort der viser fordelingen af ryttersoldater og fodfolk. De mørkegrå områder er ryttersoldater, mens de lysegrå områder omfatter fodfolkene. Det fremgår, at styrkerne er forholdsvis jævnt fordelt, men der er en overvægt af fodfolk ved de nordlige og østlige kyster af Vendsyssel, hvilket afspejler, at det var de steder, man mest frygtede landgangsforsøg fra dansk side. Fodsoldater er bedre til at forsvare fra faste punkter end ryttere, der mere er et offensivt våben.

fra de omkring 19 måneder, hvor de kejserlige tropper var i Nordjylland.

Det er i denne sammenhæng valgt at koncentrere opmærksomheden om selve fordelingen af tropper i Thy, ændringer i den undervejs og så en analyse af de tal og oplysninger, som kan fortælle om befolkningens antal i de besatte sogne. Igen, fordi den øverstkommanderende var Melchior von Hatzfeldt, som mest opholdt sig på herregården Odden ved Hirtshals, sjældnere på Hammelse ved kanten af Store Vildmose, og dermed var nærmest på forholdene i Vendsyssel, er der mest præcise oplysninger om det område.

Men der foreligger indberetninger fra de tre kompagnichefer i det rytterregiment, som Melchior von Hatzfeldt selv var oberstløjtnant for, og som var indkvarteret i Thy. Vi mangler desværre indberetninger for fodfolkskompagnierne, idet de jo skulle indberette til deres regimentschef, der var Johan van Montoya på Sæbygård. Hans arkiv er så vidt vides ikke bevaret.

De bevarede indberetninger, der gengives i afskrift nedenfor, er resultat af en ordre, der udgik fra centralt hold om, at der skulle foretages en optælling i alle indkvarteringsområder i Jylland over, hvad de indeholdt. Det er muligt, at man kan finde eksempler på andre arkiver, hvor der er bevaret tilsvarende materiale, men det er i hvert fald så ikke kendt. Optællingerne er indberettet til hver regimentschef, som formentlig derefter ud fra dem har indberettet til den øverstkommanderende i Jylland, general Torquato Conti, der residerede i Haderslev, så hvis man skal søge tilsvarende materiale andre steder, skal man lede efter hver enkelt regimentschefs efterladte papirer. – I vort tilfælde er det jo altså så heldigt, at Melchior von Hatzfeldts papirer er bevarede og kan anvendes.

Indberetningerne til von Hatzfeldt indeholder styrketal for det enkelte kompagni

Kort over de områder af Vendsyssel og Thy, som Melchior von Hatzfeldts arkiv indeholder befolkningsoplysninger fra. De mørkegrå områder er sogne, hvorfra der findes komplette og detaljerede oplysninger. Det sorte område er sogne, hvorfra der findes sognevist optalte samleoplysninger. De lysegrå områder er dér, hvor der kun findes kvartersvise indberetninger. Som det ses, gælder det hele Thy. Til gengæld omfatter de kvartersvise sammentællinger lidt mere end halvdelen af alle sogne i Thy (uden Thyholm).

(antal ryttere, heste, rideknægte, soldaterkoner og børn samt de skøger, der fulgte det enkelte kompagni). Desuden findes der en opgørelse for, hvor mange bønder, bønderkoner, børn og tjenestefolk, hvert kompagnis kvarter rummede, ligesom der også er sammentællinger af, hvor mange heste, køer, får, gæs, høns, svin, sået og usået, tærsket og utærsket korn, der fandtes i kvarterområdet.

Tallene dækker som nævnt over alle de sogne, der indgik i kvarterområdet for hvert kompagni, og derfor er det kun muligt at beregne et gennemsnitstal for mennesker, dyr og korn for sognene. Ikke desto mindre kan man ved sammenligning med de samme sognes befolkningstal fra senere tider nok tillade sig at slutte om anslåede befolkningstal i de områder af Thy, det handler om.

Som supplement, og dermed med til at sikre et ret komplet befolkningstal, kan angives byen Thistedes befolkning, der i december 1628 ifølge et håndskrift, der omtales af lokalhistorikeren C. Klitgaard i *Jyske Samlinger* 3. rk. VI pp 89-94 da udgjorde 1276 indbyggere, optalt af kejserlige kommissærer.

De tre ritmestre, der har givet oplysninger til oberstløjtnanten er Mathias Taich (eller Taig – navnet staves lidt forskelligt i materialet), Walter Mettecoven og Herman von Hatzfeldt. Den sidste var en yngre bror til Melchior. Ritmestrene Taig og von Hatzfeldt har afgivet forholdsvis let forståelige oplysninger, og listen over de sogne, deres kvarterer bestod af, svarer fint til genkendelige sogne i Thy. Mettecoven er noget usikker, idet hans angivelse af sine sogne omfatter et, der må ligge på Mors eller i Han herred, ligesom der er et enkelt, der er helt uforståeligt. Sammenholdt hermed, at tallene for hans kvarterområde er noget mindre end for de to andre kompagnichefer, tyder det på, at han ikke er alt for grundig, hvad end grunden til det kan have været. Måske har han ikke haft lyst til at blive kigget alt for grundigt i kortene.

Kvartererne

Thy blev som sagt udlagt til kvarterområde, først for det ene af de to rytterregimenter, som skulle forsynges nordenfjords. Eneste undtagelse var Thyholm, som af en eller anden grund blev afsat til det regiment, der lå syd for fjorden i Hardsyssel. Rytterregimentet, som var under kommando af oberstløjtnant Jean de Bousmard, bestod som før nævnt mest af franske ryttere, hvilket også fremgår af de kompagniruller, der findes i Hatzfeldts papirer. Egentlig bestod regimentet af syv kompagnier, hvoraf tilsyneladende kun de seks har været i Thy. Det var således ikke et komplet rytterregiment, der som regel havde

ti kompagnier. Regimentet kaldes konsekvent af både von Hatzfeldt og Franz Albrecht af Sachsen-Lauenburg for »de nye ryttere« for at adskille dem fra »de gamle ryttere«, som Melchior von Hatzfeldts eget regiment kaldtes. De gamle ryttere var hvervede i 1625 og havde gjort tjeneste gennem flere år, mens de nye var nyhvervede tropper og dermed også mindre prøvede og frem for alt mindre disciplinerede end de andre. Alle soldaterne var lejesoldater, som derfor også var optaget af at samle så meget bytte sammen, som de kunne – det var deres levevej.

I første omgang skulle de franske ryttere altså indkvarteres i Thy. Hvordan de kejserlige tropper har fået underretning om de lokale forhold, ved vi ikke præcist, men i hvert fald blev de fordelt temmelig ligeligt over landsdelen på basis af antallet af helgårde i de enkelte sogne. Overordnet set fik hver kompagnichef (ritmester for rytterne, kaptajn for fodfolkene) et antal sogne, som indeholdt et antal helgårde, der nogenlunde svarede til det område, der skulle til for at holde soldaterne med tilhørende mennesker og dyr i live, og som også kunne give et overskud, der måske kunne gøre især officererne velhavende.

Oprindelig lå som sagt det ene af rytterregimenterne i Thy. Deres kvarterer var fordelt således: *Oberst Bousmard*: Hovedgårdene Ørum og Federspiel/Faddersbøl, sognene Ørum, Villerslev, Sønderhå, Visby, Heltborg, Agger, Helligsø, Ydby, Hurup, i alt 214¹/₂ helgårde. Kaptajn Peter Stroh af fodfolksregimentet overtog senere dette kvarterområde.

Overvagtimester (major) Baron Sirot: Hovedgårdene Kjølbygård og Torup (senere Ullerupgård), sognene Sennels, Hundstrup, Østerild, Hjardemål, Hansted, Vigsø, Rær, Fårtoft (= Thisted landsogn), i alt 164¹/₂ helgårde. Dette kvarterområde overtog Ritmester Mathias Taich af de gamle ryttere senere sammen med Øsløs og Vesløs i Hanherred.

Ritmester von Schwarzenberg: Hovedgårdene Råstrup, Ulstrup, Nystrup, sognene Hundborg, Janderup, Vang, V. Torup/Bejstrup (i Hanherred), Nørhå, Skjoldborg, Kallerup, Sjørring, Beersted, Skinnerup, Tved, i alt 229¹/₂ helgårde. Ritmester Walter Mettecoven af de gamle ryttere overtog senere dette kvarterområde.

Ritmester Courba: Herregårdene Lyngholm og Øland, sognene Lodbjerg, Hvidbjerg vesten Å, Hassing, Snedsted, Harring, Stagstrup, Gettrup, Hørdum, Boddum, i alt 158 helgårde. Kaptajn Zacharias Fingerling af fodfolksregimentet overtog senere dette kvarterområde.

Ritmester Roc: Hovedgårdene Vestervig, Tandrup, Irup, sognene Vestervig, Villerslev, Bedsted, Skyum, Nors, i alt 248 helgårde. Ritmester Herman von Hatzfeldt af de gamle ryttere overtog senere dette kvarterområde.

Ritmester Belge: Hovedgården Ullerupgård, sognene Kåstrup, Vester Vandet, Øster Vandet, Tilsted, Grurup, Hørsted, i alt 78 gårde. Kaptajn Martin Dietzmann, chef for et fodfolkskompagni under det Scherffenbergske regiment, der ellers var indkvarteret længere sydpå i Jylland, overtog senere dette kvarterområde.²

Kvarterområdet i hele Thy omfatter 14 adelsgårde, 49 kirkesogne med 1092 helgårde.

Det er formentlig ret karakteristisk, at jo nærmere kvarterområdet var på Melchior von Hatzfeldts eget område i Vendsyssel, jo mere præcise er opgivelserne. Der er lidt rod med nogle sogne, f.eks. er nogle tilsyneladende på Mors, ligesom navnene i en del tilfælde er svært gennemskuelige i den tyske udformning, de har fået, og i enkelte tilfælde findes sognene slet ikke. Det er ikke nemt nu at gennemskue, hvad baggrunden er. Men hovedsagen er, at det kan lade sig gøre at sammenholde kvarterlisterne med tal for hver officers samlede kvarterområde, og at vi derfor kan

uddrage et gennemsnitstal for befolkningen i de berørte sogne. På grundlag heraf kan man så beregne et anslået folketal for hele Thy i 1628.

Listerne

Herunder er gengivet en så vidt muligt kilde-tro afskrift af de tre indberetninger, der er bevaret for Thy. Originalen er gengivet i kursiv, mens en dansk oversættelse følger i parentes for hver linie:

Verzeichnis was sich in allen Quartiren des Ritmeister Mettecovens noch befinden Thuet wie folgett: (fortegnelse over hvad der i alt befinder sig i ritmester Mettecovens kvarterer)

<i>Mann</i> (ryttere)	100
<i>Jungen</i> (rideknægte)	69
<i>Weiber</i> (koner)	7
<i>Kinder</i> (børn)	8
<i>Thuet Persohnen</i> (personer ialt)	184
<i>Reittpferden</i> (rideheste)	184
<i>Pagachpferde</i> (bagageheste)	80
<i>Wagenpferde</i> (køreheste)	30
<i>Thuet Pferde</i> (heste ialt)	210
<i>Seindt Bauren</i> (findes af bønder)	230
<i>Weiber</i> (bønderkoner)	228
<i>Kinder</i> (børn)	806
<i>Knechtt</i> (tjenestekarle)	95
<i>Mägde</i> (tjenestepiger)	67
<i>Thuet Persohnen</i> (personer i alt)	1476
<i>In allen Winter Rocken</i>	
<i>ausgeseet, Thonnen</i>	101 th
(I alt sået vinterrug, tønder)	
<i>Rocken in den</i>	
<i>Scheuren noch im Vorrath</i>	379 th
(rug i forråd i laderne)	
<i>Gersten</i> (byg)	971 th
<i>Haber</i> (havre)	731 th
<i>Thuet</i> (i alt)	2081 th

<i>Folget das Viehe</i> (herefter kvæget)	
<i>Rosse</i> (heste/hingste)	72
<i>Stuhten</i> (hopper)	551
<i>Ochsen</i> (okser/stude)	13
<i>Kühe</i> (køer)	407
<i>Schwein</i> (svin)	262
<i>Schaff</i> (får)	374
<i>Thuet zuesammen</i> (tilsammen)	1689

Herren Rittmeister Hatzfeldes Compagnia ist ahn Officieren und reutteren starck wie folget (Hr Ritmester Hatzfeldts Kompagnis styrke består af officerer og ryttere som følger)

<i>Man</i> (ryttere)	26
<i>Jungen</i> (rideknægte)	28
<i>Kutscher</i> (kuske)	10
<i>Weiber</i> (koner)	12
<i>Kinder</i> (børn)	10
<i>Thuet</i> (i alt)	146

<i>Reittpferd under der</i>	
<i>Compagnia</i> (rideheste)	95
<i>Baggagipfert</i> (bagageheste)	37
<i>Wagenpfert</i> (køreheste)	26
<i>Thuet</i> (i alt)	148 Pferdt

In meinen Quartiren befinden sich
(i mine kvarterer findes)

<i>Bauren</i> (bønder)	479
<i>Weiber</i> (kvinder/koner)	455
<i>Kinder</i> (børn)	1361
<i>Knecht</i> (tjenestekarle)	117
<i>Megt</i> (tjenestepiger)	121
<i>Thut in alles</i> (ialt)	2533 person

<i>In allen ahn winterrocken</i>	
<i>ausgeseet</i>	183 ¹ / ₂
thon 2 schip	
(I alt udsået vinterrug	
183 ¹ / ₂ tønder, 2 skæpper)	
<i>Ist nach allerhand</i>	
<i>getreid in vorrath</i>	2235 thon
(findes af alle slags korn i forråd)	

<i>Rocken</i> (rug)	256 ¹ / ₂	<i>Volgett das Vieh</i> (herefter følger kvæget)	
<i>Gersten</i> (byg)	1125 ¹ / ₂	<i>Ross</i> (Hingste)	0
<i>Haber</i> (havre)	853 ¹ / ₂	<i>Studten</i> (hopper)	922
		<i>Oxen</i> (tyre/stude)	14
<i>Volget das Vieh</i> (herefter følger kvæget)		<i>Khüe und Jungvieh</i>	
<i>Pferdt und Stutte</i>	1458	(køer og kvier)	977
(hingste og hopper)		<i>Schwein</i> (svin)	258
<i>Ochsen</i> (stude/tyre)	84	<i>Schaffe</i> (får)	677
<i>Rinder</i> (kvier?)	275	<i>Gense</i> (gæs)	240
<i>Kuhe</i> (køer)	423	<i>Hühner</i> (høns)	183
<i>Schwein</i> (svin)	545		
<i>Schaff</i> (får)	1158	<i>Nach angebung der Bauren bekenne Ich</i> (efter	
<i>Gensse</i> (gæs)	101	bøndernes angivelse bekender jeg)	
<i>Hüener</i> (høns)	394	<i>Jan Nielaus pastor Mppa</i> (Jens Nielsen, præst,	
		med egen hånd)	

Verzeichnis wie starck herrn Ritmeister Taichs Underhabende Comp. An officirern, Reuttern, servi:Pagaschi undt Wagen Pferdten, sampt Jungen undt Weibern ist, auch wass er in allen sein quartiren hat, uffs richtiges zusam gezogen (Fortegnelse over Ritmester Taichs kompagnis officerer, ryttere, rideheste, bagage- og køreheste, samt rideknægte og kvinder, også hvad han har i sine kvarterer, lagt rigtigt sammen)

Da Herr Rittmeister Taigs Compagnia lossirdt befindet sich in allen sein habend Quartier wie folgt

(Hvor hr ritmester Taigs Kompagni logerer befinder sig i alle hans kvarterer som følger)

<i>Bauren</i> (bønder)	487
<i>Weiber</i> (kvinder/koner)	523
<i>Kinder</i> (børn)	1484
<i>Knechte</i> (tjenestekarle)	100
<i>Mägder</i> (tjenestepiger)	79
<i>Thuet zusam</i> (i alt)	2673

In allen am Winterrocken

ausgeseet (tønder)

(I alt udsået vinterrug)

Ist nach allerhand

Getreid in der Scheuren

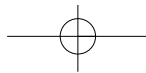
(findes af alle slags korn i laderne)

Volgt wie starck obgedachtes Ritmeister Taigs unterhabende Compagnia sambt officirern, reuttern, paggagi undt Wagen rossen sambt Jungen undt Weibern in allem ist wie volgt:

(Herefter følger hvor stærkt ovennævnte ritmester Taigs underlagte kompagni er i alt med officerer, ryttere, bagage og køreheste samt rideknægte og kvinder)

<i>An Menschafft</i> (mandskab)	120
<i>Jungen</i> (rideknægte)	60
<i>Weiber</i> (kvinder/koner)	6
<i>Concubinen so mit inns Land kommen</i>	4
(Prostituerede, som er kommet med os til landet)	
<i>Summa Personen</i>	190
<i>Reit oder servi Pferdt</i> (rideheste)	120
<i>Pagaschi Pferdt</i> (bagageheste)	70
<i>Wagen Pferdt</i> (køreheste)	40
<i>Summa Pferdt</i> (heste i alt)	230

Der er ganske meget interessant i disse sammentællinger, hvor man får et øjebliksbillede af, hvad der fandtes af forråd og levende dyr og mennesker i dele af Thy efter 15 måneders besættelse og udplyndring. Mange detaljer kan aflæses, f.eks. at hvert kompagni havde et

antal soldater, der var gift og havde kone og eventuelle børn med sig, ligesom hvert kompagni havde sine egne såkaldte konkubiner med. Antallet af heste, som et rytterregiment havde med, viser også, hvor stor belastning det må have været for områdets befolkning at brødføde hærstyrkerne. Alle disse heste skulle have foder, og alle menneskene skulle have fødevarer og andet.

I Herman von Hatzfeldts tilfælde gør sig gældende, at der i materialet findes tre forskellige udgaver af sammentællingerne. De to af dem er forholdsvis enslydende og indeholder de tal, der er gengivet ovenfor, mens den tredje udgave i angivelserne af korn og dyr rummer meget større tal. Man kan fristes til at tro, at de endelige tal, som de er indberettet, ikke er helt pålidelige – der kan have været væsentlig større ressourcer i området, som officererne har haft interesse i at holde for sig selv, så man fra centralt hold ikke har kunnet forlange leverancer af fødevarer, der ville svække kvarterområdernes muligheder som spisekammer for de lokalt placerede tropper. I befolkningstallene for ritmestrene Taich og von Hatzfeldt er der derimod ikke noget, der taler for, at disse skulle være for lavt sat.

I tilfældet Mettecoven er det mere kompliceret. Dels er enkelte af hans sogneangivelser fejlagtige eller uforståelige, dels ligger det antal mennesker, han angiver, væsentligt under de andres, hvilket ikke stemmer overens med, at han havde nogenlunde samme antal helgårde i sit område som de to øvrige.

Mathias Taich og Herman von Hatzfeldt havde henholdsvis 2673 og 2533 mennesker i deres kvarterområder, fraregnet kompagniernes egne folk. Walter Mettecoven havde kun 1476, hvilket ligger mere end 1000 personer under det antal, der mindst burde have været.

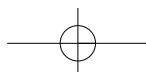
Det kan skyldes flere forhold. Et sted anfører Mettecoven i en skrivelse til oberstløjtnant Melchior von Hatzfeldt (i forbindelse med

overtagelsen af kvarterområdet) at ikke en fjerdedel af bønderne længere findes i deres sogne, og at det skyldes en hårdhændet udplyndring. Ritmester von Schwarzenberg og hans folk, der var forgængere i området, har givetvis været meget hårde ved befolkningen, så en stor del kan være døde og mange andre flygtet fra deres gårde. Vi ved fra andre kilder, at der var store omstørfende flokke af hjemløse og tiggere i Jylland under og efter besættelsen. Hvis vi antager, at Mettecoven nok har overdrevet noget, passer det faktisk meget godt med det lave befolkningstal. Det skal i øvrigt anføres, at når Mettecoven brokkede sig over den hårde udplyndring, må det virkelig have været barsk. Han var selv en hård hund, der ikke veg tilbage for at plyndre. Der kan dog tænkes andre forklaringer: Måske har Mettecoven kun medtaget gårdenes beboere, og dermed undladt at medregne husmænd og inderster, idet disse ikke skulle bidrage eller have soldater indkvarteret. Alle andre indberetninger indeholder imidlertid disse tal. Eller måske har sammentællingerne ikke været komplette.

I nedenstående sammenligning og analyse skal disse forhold i Mettecovens kvarterområde tages med i betragtning, hvilket naturligvis giver en vis usikkerhed.

Sammenligning

Som det er nævnt indledningsvist og med de forbehold, der er angivet ovenfor, så er de befolkningstal, der kan udtrages for Thy, desværre ikke helt så præcise eller pålidelige, som tallene ser ud til at være for Vendsyssel. Men alligevel kan det være nok så interessant at opstille de tal, der kan udtrages, og sammenligne dem med de første rimeligt sikre befolkningstal, vi har på sognebasis, nemlig fra folketællingen 1787. Tallene i søjlen under 1628 er beregnet som gennemsnitstal for de sogne,

Thy og (del af) V. Han herred	1628	1787	Thy og (del af) V. Han herred	1628	1787
Øsløs (Taig)	(267)	338 (293)	Kallerup (Mettecoven)	(148)	79 (266)
Vesløs (Taig)	(267)	176 (293)	Nørhaa (Mettecoven)	(148)	303 (266)
V. Torup (Mettecoven)	(148)	108 (266)	Skjoldborg (Mettecoven)	(148)	370 (266)
Hjardemål (Taig)	(267)	390 (293)	Hvidbjerg vesten Aa		265
Østerild (Taig)	(267)	425 (293)	Ørum		154
Vigsø (Taig)	(267)	193 (293)	Lodbjerg		93
Køllerup		428	Agger		407
Tved(Mettecoven)	(148)	250 (266)	Bedsted (H. v. Hatzfeldt)	(506)	445
Kåstrup		153	Sønderhå		319
Hillerslev (H. v. Hatzfeldt)	(506)	693 (569)	Hørsted		100
Hunstrup (Taig)	(267)	323 (293)	Hassing		167
Sennels (Taig)	(267)	476 (293)	Visby		140
Ræhr (Taig)	(267)	293 (293)	Grurup		146
Hansted (Taig)	(267)	125 (293)	Hørdum		289
Nors (H. v. Hatzfeldt)	(506)	496 (559)	Villerslev		272
V. Vandet		344	Snedsted		379
Ø. Vandet		132	Stagstrup		375
Vang (Mettecoven)	(148)	262 (266)	Skyum (H. v. Hatzfeldt)	(506)	341 (569)
Torsted		147	Vestervig (H. v. Hatzfeldt)	(506)	871 (569)
Skinnerup (Mettecoven)	(148)	189 (266)	Hurup		217
Thisted købstad	1276	910	Gettrup		185
Thisted Landsogn (Taig)	(267)	193 (293)	Helligsø		108
Tilsted		193	Heltborg		363
Sjørring (Mettecoven)	(148)	489 (266)	Ydby		445
Jannerup (Mettecoven)	(148)	113 (266)	Boddum		207
Hundborg (Mettecoven)	(148)	461 (266)			

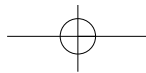
som de tre kendte kvarterområder omfattede. I søjlen med 1787 er angivet befolkningstallet i sognet, som det er i folketællingen. Her er anvendt tal fra den cd-rom, som Kildeindtastningsprojektet og Dansk Data Arkiv har udgivet med den komplette folketælling. Tallene i parentes i denne søjle er gennemsnitstal beregnet for de samme sogne, som der findes et gennemsnitstal for i 1628.

Beregning af folketallet

Der er i ovenstående lister 51 sogne repræsen-

teret, 48 fra Thy og tre fra Vester Hanherred. Det samlede folketal for de pågældende sogne i 1787 var 16.695. Hvis vi tager tallene fra 1787 i de sogne, der er bevaret gennemsnitstal fra 1628 fra, giver det en befolkning i de sogne på 9.312 personer. Det svarer til 55,8 % af den samlede befolkning i de 51 sogne.

Hvis man kan antage, at de 26 sogne, der er beregnet gennemsnitstal fra 1628 i, havde samme befolkningsmæssige vægt i 1787 som da, altså udgjorde 55,8% af befolkningen, skulle hele området i 1628 have haft en befolkning på 14.261.

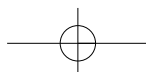
Det er imidlertid langt fra sikkert, at man kan gå ud fra, at der har været en stabil befolkningsfordeling mellem sognene i den mellemliggende periode. Der er foregået væsentlige landbrugsmæssige og bebyggelsesmæssige ændringer i den lange periode mellem 1628 og 1787, så måske er det mere rimeligt at antage, at man kan lave en gennemsnitsberegning. Hvis vi forudsætter, at godt halvdelen af de 51 sogne, som er fordelt jævnt over området, både i nord, syd, øst og vest, repræsenterer et jævnt udsnit af områdets sogne, så kan vi beregne, at der var 306 mennesker i gennemsnit i de 26 sogne, der er tal fra. Det vil sige, at der ifølge denne beregningsmåde har været 15.609 personer i hele området (306 x 51), altså kun 1.086 færre end i 1787.

Når vi tager i betragtning, at der givet har været tale om en affolkning på grund af død eller afvandring i forbindelse med besættelsen af Thy, må det være rimeligt at antage, at der ikke har været mange færre mennesker i Thy i 1628, end der var i 1787. Det er et ret spændende resultat, der sammenholdt med beregninger af de tilsvarende tal for Vendsyssel betyder, at der nok skal foretages ændrede beregninger af folketallet, ikke bare i Nordjylland, men i hele landet, idet man hidtil har antaget, at befolkningen som helhed i Danmark fra 1645 til 1787 er steget fra omkring 600.000 til omkring 800.000. I hvert fald var der i Vendsyssel og Thy påviseligt flere mennesker i 1628, end der i så fald burde have været.

Det er i anden sammenhæng godtgjort, at befolkningen i Vendsyssel og Han herrederne var på godt 44.000 mennesker og lægger vi tallet for Thy til på de 14.261, som er den forsigtige udgave, giver det et samlet folketal i landet nord for Limfjorden (med undtagelse af Thyholm) på godt 58.000 mennesker i 1628.³

Man kan bruge tallene til at se på meget andet, end der er fokuseret på i ovennævnte. Man kan f.eks. se på befolkningssammensætningen. Det fremgår af sammentællingerne, hvor mange tjenestefolk, såvel mandlige som kvindelige, der var på gårdene, og mest interessant: Det anføres, hvor mange børn der var. Nu er vi i den uheldige situation, at vi ikke ud fra materialet kan se, ved hvilken alder, der blev skelnet mellem børn og voksne, men der er givet tale om hjemmeboende børn i hver husstand. Det fremgår, at over halvdelen af befolkningen 1628-29 i de tre beskrevne kvarterområder var børn. Det fremgår også, hvordan kønsfordelingen har været mellem de voksne. Disse tal kan der analyseres noget mere på, især hvis de ses i sammenhæng med tallene for Vendsyssel.

Der er meget mere i materialet, end bare at kunne sammentælle antallet af mennesker i Nordjylland. Som det fremgår af listerne, er det muligt at analysere både dyrehold og dyrkningsforhold i Thy ud fra de angivne tal og derved opnå en indsigt i forholdene for landbruget i 1628-29, som der ikke findes andre præcise kilder til. Her skal man imidlertid være lidt varsom, idet tallene godt kan være alt for små. Det fremgår af det nævnte forhold om Herman von Hatzfeldts kladder til indberetning, der indeholdt meget større tal end den endelige indberetning, hvilket selvfølgelig blot kan være en fejl, men som mere sandsynligt er udtryk for en egeninteresse i, at holde tallet så lavt som muligt. Det kan imidlertid blive meget interessant at analysere f.eks. svineholdet og fåreholdet i området. Det kan også være interessant at se på, i hvor stort omfang man anvendte vintersæd, og om der er tale om, at det skete i bestemte områder frem for andre. Men det har ikke været hensigten i denne sammenhæng at gøre det – det vil blive gjort siden.

Flemming Nielsen

Født 1955. Cand. mag. i historie og engelsk.
1986-1996 arkivar ved Bangsbo Museum & Arkiv. Siden 1996 arkivar ved Aalborg Stadsarkiv.

Litteratur

Christensen, Villads: De kejserlige i Vendsyssel 1627-29, Samlinger til jysk Historie og Topografi 4 rk. II (1914-1916).

Krebs, Julius: Aus dem Leben des kaiserlichen Feldmarschalls Grafen Melchior von Hatzfeldt, Breslau 1910.

Klitgaard, C.: Fra Kejserkrigens Tid, Vendsysselske Aarbøger 1942.

Klitgaard, C.: Nogle Bemærkninger om Krigen 1627-1629, Samlinger til jysk Historie og Topografi 3 rk. VI (1908-1).

Larsen (Liljefalk), Aksel: Kejserkrigen, Kbh. 1896.

Kilder

Folketællingen 1787 fra Dansk Demografisk Database

1) Filmningen blev foretaget af mig på Stadsarkivet i Bonn med tilladelse af den nuværende grev von Hatzfeldt i 1993, mens jeg var ansat på Bangsbo Museum og Arkiv. Der findes naturligvis en kopi af materialet der.

2) En enslydende fortegnelse, som er udarbejdet efter rytternes afrejse, og som kompagni for kompagni opregner de samme kvarterer for de efterfølgende, findes i von Hatzfeldts papirer og gengives her i oversættelse:

En opgørelse for kvartersinddelingen i Thy viser følgende omkring årsskiftet 1628-29:

Ritmester Hermann von Hatzfeldts Kompagni:

Hovedgårdene Vestervig, Tandrup og Irup (?)

Sognene Vestervig, Hillerslev, Bedsted, Skyum og Nors (248 helgårde)

Ritmester Mettecovens kompagni:

Hovedgårdene Skastrup, Ulstrup og Vigstrup

Sognene Hundborg, Jannerup, Wang, Torsted(?), Nørhå, Skioldborg,

Kallerup, Sjørring, Rested(?Mors eller i konkurrence med Herman von Hatzfeldt Bedsted), V. Torup/Bejstrup (i V. Han herred), Skinnerup, Tved (229¹/₂ helgårde)

Ritmester Matthias Taigs Kompagni:

Hovedgårdene Kjølbygård og Torup

Sognene Sennels, Hundstrup, Østerild, Hjardemål, Hansted, Vigsø, Rær, Foetorff (skal formentlig være Fårtoft = Thisted Landsogn)(164¹/₂ helgårde, hertil skal lægges de 40, som Taich havde i Øsløs og Vesløs i Han herred)

I alt omfatter rytteriets kvarterer i Thy 8 adelsgårde, 25 kirkesogne omfattende 642 helgårde

Fodfolkenes kvarterer i Thy var følgende:

Kaptajn Peter Strohs Kompagni:

Hovedgårdene Ørum og Federspiel

Sognene Ørum, Villerslev, Sønderhaa, Visby, Heltborg, Agger, Helligsø, Ydby, Hurup (214¹/₂ helgårde)

Kaptajn Zacharias Fingerlings Kompagni:

Hovedgårdene Lyngholm og Øland

Lodbjerg, Hvidbjerg vesten å, Hassing, Snedsted, Harring, Stagstrup, Gettrup, Boddum, Hørdum (158 helgårde)

Kaptajn Martin Dietzmans Kompagni (af det Scherffenbergske regiment):

Hovedgården Ullerupgård

Sognene Hostrup, Vestervandet, Østervandet, Tilsted, Grurup, Hørsted (78 helgårde)

Overvagtimesteren fra det Scherffenbergske regiment:

Hovedgården Todbøl

Tilsammen udgør fodfolkenes kvarterområde i Thy 6 adelsgårde og 24 kirkesogne med 450 helgårde

3) I dette efterår, 2006, udkommer en antologi, Nordjyske Renæssancestudier, som bl.a. indeholder en artikel, hvor det tilsvarende kildemateriale med tal for Vendsyssel analyseres. Tallet på godt 44.000 mennesker i Vendsyssel og Han herrederne stammer fra denne artikel, som bygger på et endnu sikrere grundlag, end det gælder for tallene fra Thy.